BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARNI MA’NAVIY-MA’RIFIY FAOLIYATGA TAYYORLASH MEXANIZMLARINI TAKOMILLASHTIRISH

Abdullayev Azizbek Abdukaxarovich
O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Ijtimoiy milliy himoya agentligi huzuridagi Ijtimoiy inspeksiyasi Farg‘ona viloyati boshqarmasi boshlig‘i, Farg‘ona davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya
Ushbu tezisda bo‘lajak o‘qituvchilarni ma’naviy-ma’rifiy faoliyatga tayyorlash mexanizmlarini takomillashtirish masalasi pedagogik muammo sifatida yoritilgan. Ma’naviy-ma’rifiy faoliyat bo‘lajak o‘qituvchining kasbiy tayyorgarligida tarbiyaviy kompetentlik, ijtimoiy faollik, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga hurmat, pedagogik muloqot madaniyati hamda tarbiyaviy vaziyatlarda to‘g‘ri qaror qabul qilish qobiliyatlari bilan bog‘liq integrativ jarayon sifatida talqin etiladi. Tezisda bo‘lajak o‘qituvchilarni ma’naviy-ma’rifiy faoliyatga tayyorlashning motivatsion-qadriyatli, mazmuniy-kognitiv, amaliy-faoliyatli va refleksiv-baholovchi mexanizmlari asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: *bo‘lajak o‘qituvchi, ma’naviy-ma’rifiy faoliyat, tarbiyaviy kompetentlik, pedagogik mexanizm, qadriyat, refleksiya, kasbiy tayyorgarlik, pedagogik model, tarbiya.*

KIRISH

Zamonaviy ta’lim tizimida o‘qituvchi shaxsiga qo‘yilayotgan talablar tobora kengayib bormoqda. Bugungi o‘qituvchi nafaqat o‘quvchilarga bilim beruvchi mutaxassis, balki ularning ma’naviy dunyosini shakllantiruvchi, ijtimoiy faolligini rivojlantiruvchi, sog‘lom dunyoqarashini mustahkamlovchi va milliy hamda umuminsoniy qadriyatlarga hurmat ruhida tarbiyalovchi pedagogik yetakchi sifatida namoyon bo‘ladi. Shu sababli pedagogika oliy ta’lim muassasalarida bo‘lajak o‘qituvchilarni ma’naviy-ma’rifiy faoliyatga tayyorlash jarayonini takomillashtirish dolzarb ilmiy-amaliy vazifa hisoblanadi.

O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonunida ta’lim jarayoni shaxsning intellektual, ma’naviy, axloqiy va kasbiy rivojlanishini ta’minlashga xizmat qilishi alohida belgilangan [1, B. 2]. Bu esa bo‘lajak o‘qituvchilarni kasbiy tayyorlashda tarbiyaviy faoliyat mazmunini kuchaytirish, ularni ma’naviy-ma’rifiy ishlarni tashkil etishga amaliy jihatdan tayyorlash zarurligini ko‘rsatadi. Shuningdek, uzluksiz ma’naviy tarbiya konsepsiyasida yosh avlodda vatanparvarlik, mas’uliyat, ijtimoiy faollik, ma’naviy immunitet, axloqiy madaniyat va sog‘lom dunyoqarashni shakllantirish ta’lim-tarbiya tizimining muhim yo‘nalishi sifatida qayd etilgan [2, B. 4].

Bo‘lajak o‘qituvchilarni ma’naviy-ma’rifiy faoliyatga tayyorlash deganda ularning tarbiyaviy ishlarni rejalashtirish, tashkil etish, o‘tkazish, tahlil qilish, o‘quvchilar jamoasi bilan ishlash, ota-onalar va mahalla bilan hamkorlikni yo‘lga qo‘yish, ma’naviy tahdidlarning oldini olish, yoshlar ongida ijobiy ijtimoiy pozitsiyani shakllantirishga doir bilim, ko‘nikma, malaka va qadriyatli munosabatlarini rivojlantirish jarayoni tushuniladi. Mazkur tayyorgarlik faqat nazariy bilimlar bilan

cheklanib qolmasligi, balki real tarbiyaviy vaziyatlar, interfaol metodlar, loyiha ishlari, refleksiv tahlil va pedagogik amaliyot bilan uyg‘un holda tashkil etilishi lozim.

Amaldagi tajribalar shuni ko‘rsatadiki, bo‘lajak o‘qituvchilar ko‘pincha ma’naviy-ma’rifiy tadbirlarni tashkil etishning tashqi shakllarini bilsalar-da, ularning pedagogik maqsadini aniqlash, tarbiyaviy ta’sir mexanizmini loyihalash, o‘quvchilarning yosh va individual xususiyatlarini hisobga olish, tadbir samaradorligini baholash hamda refleksiv xulosa chiqarishda qiyinchiliklarga duch keladilar. Shuning uchun ma’naviy-ma’rifiy faoliyatga tayyorlash jarayonida an’anaviy ma’ruza va seminarlar bilan bir qatorda amaliy-metodik mexanizmlarni kuchaytirish zarur.

Bo‘lajak o‘qituvchilarni ma’naviy-ma’rifiy faoliyatga tayyorlash mexanizmlarini takomillashtirishda, avvalo, motivatsion-qadriyatli mexanizm muhim o‘rin tutadi. Bu mexanizm talabada tarbiyaviy faoliyatga ijobiy munosabat, o‘qituvchilik kasbining ma’naviy mas’uliyatini anglash, milliy qadriyatlarga hurmat, pedagogik burch va ijtimoiy faollikni shakllantirishga xizmat qiladi. Motivatsion-qadriyatli mexanizm “men kelajakda qanday o‘qituvchi bo‘laman?”, “o‘quvchi shaxsini tarbiyalashda mening mas’uliyatim nimadan iborat?”, “ma’naviy-ma’rifiy faoliyat ta’lim sifatiga qanday ta’sir ko‘rsatadi?” kabi savollar orqali talabani o‘z kasbiy pozitsiyasini anglashga undaydi.

Ikkinchi muhim yo‘nalish mazmuniy-kognitiv mexanizmdir. Ushbu mexanizm bo‘lajak o‘qituvchining ma’naviy-ma’rifiy faoliyatga doir nazariy bilimlarini tizimlashtirishga qaratiladi. Talaba tarbiya nazariyasi, ma’naviyat asoslari, milliy g‘oya, pedagogik aksiologiya, yoshlar psixologiyasi, tarbiyaviy ishlar metodikasi, oila va mahalla bilan hamkorlik, ijtimoiy-pedagogik profilaktika kabi yo‘nalishlarda zarur bilimlarga ega bo‘lishi kerak. Bunda fanlararo integratsiya muhim ahamiyatga ega. Chunki ma’naviy-ma’rifiy faoliyat faqat bitta fan yoki bitta tadbir doirasida emas, balki pedagogik jarayonning barcha tarkibiy qismlarida namoyon bo‘ladi.

Uchinchi mexanizm amaliy-faoliyatli mexanizm bo‘lib, u bo‘lajak o‘qituvchilarning real tarbiyaviy faoliyatga tayyorgarligini oshirishga xizmat qiladi. Mazkur mexanizm doirasida talabalar tarbiyaviy tadbir ssenariysi tuzish, “murabbiylik soati”ni loyihalash, ma’naviy-ma’rifiy loyiha ishlab chiqish, tarbiyaviy vaziyatlarni tahlil qilish, o‘quvchilar bilan suhbat o‘tkazish, ota-onalar yig‘ilishi rejasini ishlab chiqish, ijtimoiy tarmoqlardagi axborot tahdidlariga qarshi profilaktik materiallar tayyorlash kabi topshiriqlarni bajaradilar. Bunday amaliy topshiriqlar talabani passiv tinglovchidan faol pedagogik subyektga aylantiradi.

To‘rtinchi mexanizm refleksiv-baholovchi mexanizmdir. Bu mexanizm talabada o‘z faoliyatini tahlil qilish, tarbiyaviy ish natijasini baholash, xatolarni aniqlash, takomillashtirish yo‘nalishlarini belgilash ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Refleksiya bo‘lajak o‘qituvchi uchun juda muhim, chunki tarbiyaviy faoliyatda har bir vaziyat takrorlanmas bo‘lib, pedagogdan doimiy tahlil, moslashuvchanlik va mas’uliyatli qaror qabul qilishni talab etadi. Shu maqsadda refleksiv kundalik, pedagogik portfolio, o‘zini baholash varaqasi, “tadbirdan keyingi tahlil”, “kutilgan va erishilgan natija” jadvali kabi vositalardan foydalanish mumkin.

Bo‘lajak o‘qituvchilarni ma’naviy-ma’rifiy faoliyatga tayyorlash mexanizmlarini quyidagi jadval orqali umumlashtirish mumkin:

1-jadval.

Bo‘lajak o‘qituvchilarni ma’naviy-ma’rifiy faoliyatga tayyorlash mexanizmlari

Mexanizm	Asosiy mazmuni	Metodik vositalar	Kutiladigan natija
Motivatsion-qadriyatli	Kasbiy mas’uliyat, ma’naviy qadriyat, tarbiyaviy faoliyatga ijobiy munosabatni shakllantirish	Motivatsion suhbat, esse, qadriyatlar tahlili, kasbiy pozitsiya xaritasi	Talabada ma’naviy-ma’rifiy faoliyatga ichki ehtiyoj shakllanadi
Mazmuniy-kognitiv	Tarbiya nazariyasi, ma’naviyat, milliy g‘oya va pedagogik aksiologiyaga doir bilimlarni tizimlashtirish	Ma’ruza, seminar, konseptual xarita, matn tahlili	Talaba ma’naviy-ma’rifiy faoliyatning nazariy asoslarini egallaydi
Amaliy-faoliyatli	Tarbiyaviy tadbir, loyiha, murabbiylik soati va profilaktik ishlarni loyihalash	Keys, loyiha metodi, rolga kirish, pedagogik vaziyat tahlili	Talaba tarbiyaviy ishlarni mustaqil tashkil etishga tayyorlanadi
Refleksiv-baholovchi	O‘z faoliyatini tahlil qilish, natijani baholash, xulosa chiqarish	Portfolio, refleksiv kundalik, o‘zini baholash, peer-review	Talabada tarbiyaviy faoliyatni takomillashtirish ko‘nikmasi rivojlanadi

Takomillashtirilgan mexanizmning samaradorligi uni bosqichma-bosqich tashkil etishga bog‘liq. Dastlab talabalar ma’naviy-ma’rifiy faoliyatning mazmuni va ijtimoiy-pedagogik ahamiyatini anglaydilar. Keyingi bosqichda ular tarbiyaviy faoliyatga oid nazariy bilimlarni egallaydilar. Uchinchi bosqichda amaliy topshiriqlar, loyiha va keyslar orqali tarbiyaviy ishlarni tashkil etish ko‘nikmalarini shakllantiradilar. Yakuniy bosqichda esa o‘z faoliyatini tahlil qilib, tarbiyaviy natijalarni baholash va takomillashtirish yo‘llarini belgilaydilar.

Mazkur jarayonda interfaol metodlardan foydalanish alohida ahamiyat kasb etadi. Jumladan, “Keys-stadi”, “Rolga kirish”, “Debat”, “Aqliy hujum”, “Insert”, “Konseptual xarita”, “Loyiha metodi” kabi texnologiyalar bo‘lajak o‘qituvchilarning tarbiyaviy muammolarni tahlil qilish, o‘z fikrini asoslash, o‘quvchilar bilan samarali muloqot qilish va hamkorlikda qaror qabul qilish ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Masalan, “o‘quvchilar o‘rtasida ijtimoiy tarmoqlarga haddan ortiq qiziqish”, “sinfda axloqiy muhitning buzilishi”, “o‘quvchining jamoaga moslasha olmasligi”, “ota-onalar bilan pedagogik hamkorlikdagi muammolar” kabi keyslar talabalarda real tarbiyaviy vaziyatlarni tahlil qilish malakasini rivojlantiradi.

Bo‘lajak o‘qituvchilarni ma’naviy-ma’rifiy faoliyatga tayyorlashda pedagogik amaliyot imkoniyatlaridan ham samarali foydalanish lozim. Amaliyot davrida talabalar nafaqat dars kuzatishi yoki dars o‘tishi, balki tarbiyaviy tadbirlar, sinf rahbari faoliyati, ota-onalar bilan ishlash, ma’naviy-ma’rifiy loyihalar va profilaktik suhbatlarda faol ishtirok etishlari zarur. Bunda amaliyotchi talaba tomonidan tayyorlangan har bir tarbiyaviy ish rejasi maqsad, vazifa, metod, kutiladigan natija va baholash mezonlariga ega bo‘lishi lozim.

Xulosa qilib aytganda, bo‘lajak o‘qituvchilarni ma’naviy-ma’rifiy faoliyatga tayyorlash mexanizmlarini takomillashtirish oliy pedagogik ta’limning muhim vazifalaridan biridir. Mazkur jarayon motivatsion-qadriyatli, mazmuniy-kognitiv, amaliy-faoliyatli va refleksiv-baholovchi mexanizmlar uzviyligida tashkil etilgandagina samarali natija beradi. Bunday yondashuv talabalarda tarbiyaviy kompetentlik, ma’naviy mas’uliyat, pedagogik muloqot madaniyati, ijtimoiy faollik va refleksiv tahlil ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Shunday qilib, takomillashtirilgan pedagogik mexanizm bo‘lajak o‘qituvchini faqat fan o‘qituvchisi emas, balki o‘quvchi shaxsining ma’naviy kamolotiga ta’sir ko‘rsata oladigan tarbiyachi, maslahatchi, tashkilotchi va ijtimoiy yetakchi sifatida shakllantirishga xizmat qiladi. Bu esa ta’lim-tarbiya jarayonining sifatini oshirish, yosh avlodda sog‘lom dunyoqarash, milliy g‘urur, vatanparvarlik va ma’naviy immunitetni mustahkamlash imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. O‘RQ-637-son, 2020-yil 23-sentabr.
2. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 31-dekabrdagi 1059-son qarori. “Uzluksiz ma’naviy tarbiya konsepsiyasini tasdiqlash va uni amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son Farmoni. “2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”.
4. Raxmatullaeva G.M. Bo‘lajak o‘qituvchilarda ma’naviy-ma’rifiy faoliyatga aksiologik munosabatni rivojlantirish texnologiyasi: pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi. – Farg‘ona, 2022. – 185 b.
5. Mavlonova R.A., To‘rayeva O.T., Holiqberdiyev K.M. Pedagogika. – Toshkent: O‘qituvchi, 2010. – 496 b.
6. Ochilov M. Muallim – qalb me’mori. – Toshkent: O‘qituvchi, 2001. – 160 b.